

Adam Rybka¹, Karolina Kozłowska²

INTERDYSCYPLINARNE WYMIARY BEZPIECZEŃSTWA W KSZTAŁTOWANIU PRZESTRZENI ZURBANIZOWANEJ

Wprowadzenie

Żyjemy, jak stwierdził McLuhan pod koniec XX wieku, w globalnej wiosce. Komunikacyjnie świat się nagle skurczył. Żyjemy w medialnym sąsiedztwie mimo geograficznie niezmiennych odległości. Wymiana naszych informacji nie znajduje już fizycznych przeszkód. Wiemy prawie wszystko o wszystkich, co zaczyna budzić nasze obawy, nie znajdujemy kameralności w na wskroś otwartym świecie. Jednakże nagły postęp komunikacyjny szczególnie komunikacji międzyludzkiej otworzył możliwości szerokiej wymiany informacji i współdzielenia się osiągnięciami naukowymi. Pozwala to na rozhermetyzowanie wielu dziedzin nauki i korzystanie z osiągnięć różnych specjalności przy opracowywaniu jednego problemu.

1. Teoria bezpieczeństwa

Jednym z zagadnień globalnego świata, które uległo otwarciu na poszukiwania w ramach różnych dziedzin nauki, jest bezpieczeństwo. Jak twierdzą Górski i Płaczek [1], po mocno akcentowanej autonomiczności dyscyplin naukowych i głębokiej specjalizacji w XX wieku obecnie skłaniamy się do podejścia interdyscyplinarnego. Poszukiwania definicji i delimitacji obszarów badawczych przemieszczają się pomiędzy podejściem holistycznym - preferującym badania nad całością a nie sumą poszczególnych części - a redukcjonizmem znajdującym sens w upraszczaniu dedukcji.

Jako źródło pojęcia bezpieczeństwa wymieniana jest psychologia. W kontekście badań psychologicznych bezpieczeństwo odnosi się do wartości, potrzeby, procesu [2, s. 107]. Bezpieczeństwo określane jest w ujęciu negatywnym jako odwrotność

¹ Politechnika Rzeszowska im. I. Łukasiewicza, al. Powstańców Warszawy 12, 35-959 Rzeszów, Zakład Urbanistyki i Architektury, akbyr@prz.edu.pl

² Politechnika Rzeszowska im. I. Łukasiewicza, al. Powstańców Warszawy 12, 35-959 Rzeszów, Zakład Urbanistyki i Architektury, kkozłowska@prz.edu.pl

znaczeniowa niebezpieczeństwa, analizuje zagrożenia. W takim przedstawieniu bezpieczeństwo jest następstwem opanowania stanu niebezpieczeństwa. Ujęcie pozytywne nadaje pojęciu głęboką relację z pewnością związaną z trwaniem, przetrwaniem, rozwojem, utrzymaniem własnej tożsamości, korzystaniem z wolności i swobód [2, s. 107; 3, s. 22].

Zawartość pojęcia bezpieczeństwa zależy od rodzaju zagrożeń, z jakimi się spotykamy. Globalna wymiana doświadczeń pozwala na redukcję pewnych obaw, stresorów, lecz na miejscu opanowanych najczęściej pojawiają się nowe nieznane wcześniej. Przez wieki dominowało militarne i polityczne ujęcie. Akcentowany był podział jasno nakreślony w renesansie przez Machiavellego na bezpieczeństwo zewnętrzne i wewnętrzne. Obecnie na skutek globalizacji i spotęgowanemu współdziałaniu państw wyrazistość tego podziału ulega zatarciu. Bezpieczeństwo wiązane jest z innymi pojęciami i poprzez to zyskuje nowe konteksty znaczeniowe. Szczególnie w XX wieku powstaje wiele alternatywnych koncepcji bezpieczeństwa, tj. bezpieczeństwo ekologiczne, kulturowe, ludzkie, ale też ekonomiczne, energetyczne, informacyjne. Efekty internacjonalizacji spowodowały zwrócenie uwagi na człowieka i potrzebę ochrony jego życia i godności. Od połowy 90. XX wieku zaczęła funkcjonować nazwa *human security* deprecjonująca państwo jako jedyny podmiot podczas identyfikacji zagadnień związanych z bezpieczeństwem. Dzisiejsze pojmowanie bezpieczeństwa związane jest ze stabilnością, ale też niezależnością, poczuciem tożsamości, ochroną poziomu i jakości życia [3, s. 28].

Bezpieczeństwo ujmowane jest w perspektywie obiektywnej i subiektywnej. Obiektywne podejście analizuje je z zewnątrz człowieka za pomocą wymiernych wskaźników, subiektywne spojrzenie zwraca uwagę na indywidualne odczucia człowieka [4, s. 41].

2. Bezpieczeństwo w kształtowaniu przestrzeni zurbanizowanej

*We shape our buildings, and afterwards our buildings shape us*³.

Tymi słowami Churchill sprzeciwił się odbudowie zbombardowanej siedziby Izby Gmin według nowego, nowocześniejszego projektu [5]. Churchill był przekonany, że poczucie stłoczenia w dawnym kształcie izby sprzyjało pilności⁴ i wyciszało konfliktowe sytuacje, ponieważ nikt nie chciał tam za długo przebywać.

Te słowa uważane są także jako symboliczny początek współpracy architektury z psychologią [6, s. 38].

Badania psychologiczne odnoszą się do indywidualnych doświadczeń człowieka. W kontekście badań nad bezpieczeństwem odnosi się ona do potrzeb, wartości

³ Kształtujemy nasze budynki, a potem nasze budynki kształtują nas (tłumaczenie własne), <http://www.winstonchurchill.org/resources/quotations/499-famous-quotations-and-stories> [dostęp: 23.03.2017].

⁴ Przemówienie Winstona Churchilla z dn. 28 października 1943 roku, <http://www.winstonchurchill.org/resources/quotations/499-famous-quotations-and-stories> [dostęp: 23.03.2017].

i poczucia [4, s. 42]. W piramidzie potrzeb Masłowa bezpieczeństwo sklasyfikowane jest w jej podstawie zaraz po potrzebach fizjologicznych. Bańka określa bezpieczeństwo jako podstawową potrzebę człowieka, która pełni ważną rolę w wartościowaniu otoczenia i podejmowaniu działań. Potrzeba bezpieczeństwa uaktywnia się wtedy, gdy czujemy jego brak, niekoniecznie realny może być subiektywny. W psychologicznej perspektywie bezpieczeństwa, jak twierdzi Klamut, nie zawsze największe znaczenie ma realna sytuacja, ale przede wszystkim podejście człowieka do niej [4, s. 46]. Takie subiektywne podejście do zagadnienia bezpieczeństwa wiąże się ściśle z emocją poczucia bezpieczeństwa. Poczucie bezpieczeństwa jest uznaniowe i wpływają na nie stany emocjonalne tworzone z pamięci wcześniejszych doświadczeń bycia bezpiecznym, najczęściej nie związane z realnym zagrożeniem. Na poczucie bezpieczeństwa wpływa także nasz własny poziom akceptowalności ryzyka.

Szczególnie tożsamą ze środowiskiem zbudowanym specjalizacją psychologii jest psychologia środowiskowa, czyli wysoce interdyscyplinarna dziedzina psychologii ściśle współpracująca z architekturą, socjologią miasta, geografiami społeczną. Profesor Lewicka określiła problematykę psychologii środowiskowej w jednym z wywiadów krótko „gdzie przystajesz, takim się stajesz”⁵. Ta gałąź psychologii zajmuje się przestrzenią i jej wpływem na człowieka. A dokładniej badaniem dwukierunkowej relacji pomiędzy cechami fizycznymi środowiska a zachowaniem, emocjami, sposobem odbioru tego środowiska przez człowieka. Dwukierunkowej, ponieważ obecnie coraz mocniej zwraca ona uwagę na nurt zielony psychologii środowiskowej skupiający się na wpływie człowieka na środowisko. Zarówno psychologia środowiskowa jak architektura są mocno zaangażowane w organizację i oddziaływanie na kształt środowiska fizycznego. Psychologia środowiskowa swoje cele realizuje za pomocą badań - sprzężenie zwrotne, architektura za pomocą projektów, co stanowi sprzężenie postępowe [6, s. 35; 7]. Bardzo mocno akcentowane jest w tym dziale psychologii przeprowadzanie badań w naturalnym środowisku życia człowieka, a nie sztucznie wytworzonym dla potrzeb eksperymentu [8].

W odniesieniu do bezpieczeństwa wyróżnia ona przede wszystkim pojęcie stresu środowiskowego dotyczącego mieszkańców miast. Na stres wpływają nie tylko długotrwałe przebywanie w nadmiernym zagęszczeniu i uczucie przeciążenia, ale i pozostałe negatywne aspekty życia w mieście, tak jak nadmierny hałas, brak poczucia tożsamości z miejscem, zanieczyszczenie, korki uliczne. Zatem zagrożeniem dla człowieka nie tylko może być drugi człowiek, ale negatywnie odbierane środowisko.

Z uwagi na inter-, a właściwie multidyscyplinarny charakter psychologii środowiskowej czerpiącej z doświadczeń innych dyscyplin naukowych zawęża się czysty podział pomiędzy podejściem psychologii i socjologii w zakresie badań relacji człowieka ze środowiskiem zbudowanym. Psychologia jako dziedzina skupia się na wewnętrznych przemianach osobowościowych, socjologia na osobowości

⁵ Materiał zrealizowany przez Akademickie Radio Kampus we współpracy z Wydziałem Psychologii UW, audycja "Klimat Popołudnia", z dnia 4 marca 2013 r., <https://www.youtube.com/watch?v=Pi0EZLZ5kIc> [dostęp: 24.03.2017]

i motywacji człowieka w kontekście jego środowiska społecznego i kulturowego [9, s. 15]. Socjologia nie interpretuje relacji człowieka z przestrzenią fizyczną jako indywidualnej zależności, wyrażonej za pomocą potrzeb, odczuć, pamięci doświadczeń. Bezpieczeństwo i przestępczość rozpatruje jako zjawisko społeczne. Bada je na różnych poziomach mikro-, mezospołecznym i globalnym [9, s. 17].

Problemem badawczym bezpieczeństwa w przestrzeniach zbudowanych zajmuje się także geografia, a szczególnie jej subdziedzina geografia przestępczości. Geografia bada prawidłowości, które zachodzą w przestrzennym rozmieszczeniu przestępstw. Skupia się także na autokorelacji przestrzennej poczucia bezpieczeństwa uwzględniając jednocześnie różnice pomiędzy brakiem poczucia bezpieczeństwa, spowodowanym realnym zagrożeniem a brakiem poczucia bezpieczeństwa wynikającym ze strachu spowodowanego przez pewne cechy przestrzeni. Tak więc w obrębie zainteresowań geografii przestępczości znajduje się nie tylko identyfikacja tych miejsc, ale i ich cechy. Geografowie posługują się tu przede wszystkim metodą *Crime Mapping* – obrazującą terytorialne rozmieszczenie przestępstw i poziomu poczucia bezpieczeństwa przy użyciu metody GIS [9, s. 181].

Problem bezpieczeństwa w budownictwie związany jest z teorią bezpieczeństwa w konstrukcji i postulatem pełnej niezawodności. Teoria bezpieczeństwa konstrukcji odnosi się do trwałości, którą określa się dla poszczególnych klas budynków. Postulat pełnej niezawodności to dążenie do trwałości, która osiąga lub przekracza minimalnie okres użytkowania budynków. Niezawodność jest rozpatrywana jako prawdopodobieństwo, że nie zajdzie awaria w określonym czasie. Dla rozpatrywania niezawodności istnieje jednak kategoriyczny warunek początkowy -budynek musi spełniać wszystkie konstrukcyjne wymagania w chwili rozpoczęcia użytkowania go, czyli konstrukcja musi być odebrana bez zastrzeżeń. Wyjaśnianie pojęcia niezawodności budynków łączy to pojęcie z funkcją przetrwania. W polskim rozumieniu pojęcia niezawodności zachodzi pewna dychotomia. Jak twierdzi Murzewski [10], semantyka pojęcia bezpieczeństwa w języku polskim obciążona jest mocno niemieckim znaczeniem tego słowa, które również oznacza pewność. W budownictwie nie jest możliwa sytuacja stuprocentowej pewności, taki warunek może tylko spełnić niezawodność. Mocno akcentowana jest zależność bezpieczeństwa od ludzkiej działalności. Według Murzewskiego, losowe prawdopodobieństwo katastrofy budowlanej nie narusza poczucia bezpieczeństwa. Narusza go brak odpowiedzialności ludzi odpowiedzialnych za budynek. W tym wypadku bezpieczeństwo w konstrukcji mocno uzależnia od czynnika ludzkiego. Wymieniane są jeszcze dwie różnice pomiędzy niezawodnością a bezpieczeństwem. Pierwsza, szczególnie przy rozpatrywaniu systemów i urządzeń, uzależniona jest od funkcji czasu, dla bezpieczeństwa taka zależność jest niemal niemożliwa do ustalenia. Znaczny czas użytkowania budynku i niepewność stałości użytkowania wykluczają funkcję czasu przy rozpatrywaniu bezpieczeństwa konstrukcji. Kolejną różnicą jest czas stosowania tych teorii. Teoria bezpieczeństwa konstrukcji dotyczy fazy projektowania, niezawodności czasu użytkowania budynków.

Podobnie jak projektowanie konstrukcji właściwość prewencyjną w zapobieganiu przestępczości ma architektura. Nauki inżynierskie realizują się w sferze projektowej, a więc poprzedzają fizyczne powstanie przestrzeni zbudowanej.

Bańka określił rolę architektury jako tej, która „powinna wzmacniać pozytywne postawy i pozytywne procesy zachodzące w umyśle człowieka”. A także wypuścił, że „jej rolą jest zapobieganie rozprzestrzenianiu się emocji destrukcyjnych, a więc lęku z jednej strony i agresji - z drugiej” [6, s. 36].

Do lat 60. XX wieku za bezpieczeństwo w przestrzeni zbudowanej były odpowiedzialne służby porządkowe i mundurowe. Nie dostrzegano potrzeby aktywności specjalistów z innych dziedzin, takich jak: urbaniści, architekci, psychologowie, socjologowie. Pierwsze głosy negujące ten sposób podejścia pojawiły się już w latach sześćdziesiątych ubiegłego wieku [11, s. 19] za sprawą publikacji Elizabeth Wood⁶ i Jane Jacobs⁷. Zwracały one uwagę na multidyscyplinarność problemu bezpieczeństwa i potrzebę rozhermetyzowania jego postrzegania w ramach bardzo wąskiego zakresu specjalności. Lata siedemdziesiąte przyniosły dalszy rozwój rozprzestrzeniania się idei ponoszenia współodpowiedzialności za bezpieczeństwo w przestrzeni różnych grup zawodowych i użytkowników. Oscar Newman opracował program przestrzeni bronionej (*Defensible Space*), biorąc za punkt wyjściowy dwa nowojorskie osiedla. Zajmował się także osiedlem Pruitt Igoe w St. Louis, którego upadek i destrukcyjny wzrost przestępczości doprowadziły do wyburzenia po niespełna dwudziestu latach funkcjonowania. Na kanwie publikacji Raya Jeffreya w latach siedemdziesiątych został również opracowany program CPTED (pierwszej generacji) *Crime prevention through environmental design*.

W ramach programu wyszczególniono siedem bazowych teorii wpływających na poziom bezpieczeństwa w przestrzeni zbudowanej: kontrola dostępu (*Access Control*), wzmocnienie celu (*Target Hardening*), przestrzeń obronne (*Defensible Space*), nadzór naturalny (*Natural Surveillance*), zorganizowany nadzór formalny (*Formal Organized Surveillance*), wsparcie aktywności (*Activity Program Support*), terytorialność (*Territoriality*) [12, s. 59]. Specjalizacją programu pierwszej generacji była możliwość kształtowania fizycznego otoczenia tak, aby redukowało poziom strachu i ilość przestępstw. Wynikało to z umiejętności i stworzenia narzędzi powiązania zachowania ludzi z ich fizycznym otoczeniem. Program dotyczył przestrzeni projektowanych i modernizowanych. Publikacje z lat osiemdziesiątych, tak jak „Wybite szyby” Kellinga i Coles, oraz teoria kryminologii środowiskowej Brantinghamów doprowadziły do rozszerzenia bazy programowej CPTED. Rozszerzenie dotyczyło zogniskowania uwagi na społeczności korzystającej z danej przestrzeni i jej relacjach z otoczeniem. Wyróżniono cztery główne nurty (tzw. 4C): spójność społeczną (*Social Cohesion*), łączność (*Connectivity*), kulturę wspólnoty (*Community Culture*) i próg wydolności (*Threshold Capacity*) [12, s. 81].

⁶ Elizabeth Wood optowała za udziałem społecznym w procesie projektowania. Opublikowała wiele poradników na temat bezpieczeństwa podczas swojej pracy ze Spółdzielnią Chicagowską.

⁷ Jane Jacobs opublikowała w 1961 roku książkę „Śmierć i życie wielkich miast Ameryki”. Szczególnie podkreślała rolę naturalnej obserwacji, więzi społecznych, które pozwalają na skuteczną ochronę zamieszkałej przestrzeni.

W następnych dekadach CPTED stał się merytoryczną podwaliną pod tworzenie nowych programów. Konstruowano je na kanwie podejścia do zbudowanej przestrzeni jako wpływającej na ludzkie zachowania i przez to sprzyjającej zapobieganiu przestępczości.

Podsumowanie

Do intensyfikowania działań i upubliczniania problematyki przestępczości przyczyniają się organizacje i konferencje międzynarodowe, programy badawcze, agendy. Działania naukowe w wielu dziedzinach prowadzą do tworzenia coraz bardziej zrównoważonych i multidyscyplinarnych strategii tworzenia przestrzeni bezpiecznych. W badaniach nad bezpieczeństwem w przestrzeni zbudowanej musimy korzystać z eklektycznej wielości dyscyplin mając na celu stworzenie zintegrowanej całości. Jakość przestrzeni jest wynikiem relacji pomiędzy materialną strukturą a humanistycznym wymiarem człowieka. Konieczne jest skorelowanie doświadczeń zarówno nauk humanistycznych badających strukturę natury człowieka i jego społecznych zależności w naturalnym środowisku człowieka, jak i nauk inżynierskich mających wpływ na przestrzeń poprzez proces projektowy.

Literatura

- [1] Górski P., Płaczek J., Interdyscyplinarność nauk o bezpieczeństwie – próba analizy i oceny, *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Informatyki, Zarządzania i Administracji* 2013, 23(2), 50-61.
- [2] Pomykała M., Bezpieczeństwo - w poszukiwaniu definicji, *Zeszyty Naukowe Politechniki Rzeszowskiej* 2010, *Zarządzanie i Marketing* 17, 107-114.
- [3] Marczuk K.P., Bezpieczeństwo wewnętrzne państw członkowskich Unii Europejskiej. Od bezpieczeństwa państwa do bezpieczeństwa ludzi, Instytut Nauk Politycznych Wydziału Dziennikarstwa i Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2012.
- [4] Klamut R., Bezpieczeństwo jako pojęcie psychologiczne, *Zeszyty Naukowe Politechniki Rzeszowskiej* 2012, nr 286, *Ekonomia i Nauki Humanistyczne* 19(4), 41-52.
- [5] <http://www.winstonchurchill.org/resources/quotations/499-famous-quotations-and-stories> [dostęp: 23.03.2017].
- [6] Bańka A., *Społeczna psychologia środowiskowa*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2002.
- [7] Bell P.A., Greene Th. C., Fisher J.D., Baum A., *Psychologia środowiskowa*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2004.
- [8] Materiał zrealizowany przez Akademickie Radio Kampus we współpracy z Wydziałem Psychologii UW, audycja „Klimat Popołudnia”, z dnia 4 marca 2013 r., <https://www.youtube.com/watch?v=Pi0EZLZ5kIc> [dostęp: 24.03.2017].
- [9] Mordwa S., *Przestępczość i poczucie bezpieczeństwa w przestrzeni miasta. Przykład Łodzi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2013.
- [10] Murzewski J., *Bezpieczeństwo konstrukcji budowlanych*, Arkady, Warszawa 1970.
- [11] Czapska J. (red.), *Zapobieganie przestępczości przez kształtowanie przestrzeni. Teoria-Badania-praktyka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2012.
- [12] Atlas R., *21st Century Security and CPTED, Designing for Critical Infrastructure Protection and crime Prevention*, Taylor & Francis, 2008.

Streszczenie

Jednym z doświadczeń przyjmującym ogólny charakter we współczesnej „skali świata” jest zrozumienie wielodyscyplinarnego podejścia do zapewnienia poczucia bezpieczeństwa, nierozzerwalnie związanego z komfortem życia. Dzisiejszy świat poddany globalnym współzależnościom pozbawił podmiotowości głosy jednostek, ale jednocześnie pozwolił na wielopoziomową wymianę doświadczeń. Autorzy w niniejszym artykule poruszają fragment z rozległego obszaru nauk o bezpieczeństwie; kształtowanie bezpiecznej przestrzeni. Przestrzeni, która może być czynnikiem wyzwalającym lęk, ale również uniemożliwiającej rozwijanie zachowań agresywnych. Współzależność upłynnia wymianę społecznych i naukowych doświadczeń, dzięki czemu możemy obserwować wielopostaciowość podejścia do nauk o bezpiecznej przestrzeni. Autorzy pragną pokazać wieloaspektowe oblicze nauk o bezpiecznej przestrzeni; inżyniersko-techniczne reprezentowane głównie przez budownictwo i architekturę oraz wyraźnie akcentowany w socjologii, psychologii i geografii ich wymiar humanistyczny.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo, przestrzeń zurbanizowana, psychologia środowiskowa, teoria bezpieczeństwa konstrukcji

Interdisciplinary dimensions of security in the shaping of urban space

Abstract

One of the experiences of the host global nature of modern "world scale" is to understand the multi-disciplinary approach in order to provide a sense of security inherent in the comfort of life. Today's world surrendered to the global interdependence weakened voices of individuals, but simultaneously allowed for the multi-storey exchange of experiences. Authors in the present article wanted to concentrate on the fragment of the vast area of theory about the safety; safe forming of the space. Space that can be a factor triggering fear, but also preventing the development of aggressive behavior. The galloping interdependence is melting the exchange of social, scientific experience, so we can observe the multiformity of the approach to the theories about the safe space. Authors want to show diverse face of theories about the safe space; engineering-technical represented mainly by the construction and architecture and the humanistic dimension clearly stressed in sociology, psychology and geography.

Keywords: safety, urban space, environmental psychology, safety theory of construction